

Senâullah Pânipetî ve (et-Tefsîrû'l-Mazharî) Eserindeki Kıraat Olgusu

Ali Lateef Hammoodi

 <https://orcid.org/0009-0000-8237-6711> | ali81.lateef42@gmail.com
Doktora Öğrencisi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu, Türkiye

Öz

Bir millet, ancak ilim insanları ve âlimleri ile ve bu âlimlerin takdir ve tebci edilmeleri ve fazilet ve konumlarının ortaya konulması ile kalkınıp gelişebilir. Bu nedenle projektörleri, eşsiz bir âlim ve büyük bir fakih olan ve aynı zamanda tefsir ve fıkıh ilimleri başta olmak üzere dini ilimlerin her alanında çok güçlü bir derinliğe sahip olan İmam el-Mazhari ve onun metodolojisine tutmak gerekmektedir. Müellifin “et-Tefsîrû'l-Mazharî” adlı eseri, çok çeşitli ilimleri içermesi nedeniyle tefsir alanında kaleme alınmış en güzel eserlerden birisidir. Onun öne çıkan bazı ayrıcalıkları eseri diğerlerinden farklı kılmıştır. Bu tefsirde, imamın her ilim alanındaki yol ve yöntemini ortaya koyacak çok sayıda enfes ve değerli bilgi yer almaktadır ki bu dağınık bilgileri derleyip toplayacak ve kıraat yönleri üzerinde duracak araştırmacılara ihtiyaç bulunmaktadır. Özellikle biyografi kitaplarının onun sadece ad, lakap ve eserlerinin isimlerini zikretmekle yetindiklerini ve ailesi ve yetiştiği ortam hakkında çok fazla bilgiye yer vermediklerini görünce bu konudaki arzular daha da artmıştır. Çalışmada; imamın ilim yolundaki seyahatleri, hocaları, öğrencileri, eserleri ve fıkhi mezhebinden bahsedilmiş, ardından tefsiri tanıtılarak bu tefsiri telif etme sebeplerine değinilmiştir. Daha sonra, müellifin tefsirinde; nüzul sebeplerini zikretmesi, dilsel yönleri ele alması, şiirleri delil göstermesi, gramer kurallarını kanıt olarak alması, usuli meselelere ilgisi, hadislerin sıhhat ve zayıflık derecelerine önem vermesi, fıkhi konularda ihtilafın asıl nedenlerine değinmesi, icma ve ittifak konularını ele alması, kelimelerin sözlük ve terim anlamlarını zikretmesi, ahkam ayetlerinin tefsirinde farklı konulara değinmesi, fıkhi görüşler arasında tercihte bulunması, ahkam ayetlerinde nâsîh ve mensuhtan bahsetmesi ve gene ahkam ayetlerinin tefsirinde kendisinden önceki âlimlerin görüşlerine yer vermesi gibi müellifin tefsirinde izlediği yol ve yöntemi ele alınmıştır. Aynı zamanda bu çalışmada, kıraatler ilmiyle ilişkili olduğundan, İmam Mâzharî, ayetlerin tefsirinde kıraatler ilmine büyük önem vermiştir, kıraatler arasında tercih yapma ve bu tercihin dayandığı kriterleri ele almıştır. Kıraatler ilminin ve Kur'an tefsiriyle ilişkisinin önemi nedeniyle, bu çalışma bu değerli alimin hayatını ve ilim arayışındaki yolculuğunu, hocalarını ve talebelerini ele almaktadır; çünkü bu büyük alimin bu ilimdeki katkıları büyüktür. Bu ilmin tanımlanması ve kıraatlerin farklılıklarının ve gelişiminin açıklanması, kıraatlerin tefsire etkisi ve bazı terimlerin tanımlanması gerekmektedir. Örneğin: Kıraat ile rivayet, yol ve yüzey arasındaki farklar ve bu ilme özgü bazı terimlerin tanımlanması, kıraatlerin kabulü açısından kıraatlerin kategorilerine ve tefsir açısından kıraatlerin kategorilerine ve kıraatlerin farklılığından kaynaklanan hikmetlerin ele alınması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler

Tefsir, Kıraat Farklılıkları, Rivayet, Kıraat, Müfessir, et-Tefsîrû'l-Mazharî'.

Etik Beyan	Bu çalışma, 4. Türkiye Sosyal Bilimler Sempozyumu'nda sunulan "Senâullah Pânîpetî ve (et-Tefsîrû'l-Mazharî) Eserindeki Kıraat Olgusu" adlı tebliğin geliştirilmiş hâlidir. Prof. Dr. Şaban KARASAKAL, devam eden "Mazharî Tefsirinde Kıraat Olgusu" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır (Doktora Tezi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu, Türkiye, 2024).
Türü	Makale
Geliş Tarihi	08.08.2024
Kabul Tarihi	05.01.2025
Yayın Tarihi	15.01.2025
Kategori	Sanat ve Beşeri Bilimler, Felsefe - Mantık
Araştırma Alanı	Tefsir
Konu	Kıraat Farklılıkları
Sempozyum	:
Adı	4. Türkiye Sosyal Bilimler Sempozyumu
Web	https://sempozyum.okuokut.org/tsbs/article/view/603
Yer ve Tarih	Çevrim İçi - 26-31 Ağustos 2024
Sponsor	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi; Oku Okut Derneği
Bildiri Oturum Bilgisi	7. Oturum - 27 Ağustos 2024 Tuesday 21:00 - 22:10
Telif Hakkı	© 2025 Ali Lateef Hammoodi. Yazar telif hakkını elinde tutarak yayıncıya uygun lisans ile yayım izni vermiştir.
Lisans	
Yayıncı	Oku Okut Yayınları
Kaynak Gösterimi	Hammoodi, Ali Lateef. "Senâullah Pânîpetî ve (et-Tefsîrû'l-Mazharî) Eserindeki Kıraat Olgusu". <i>TSBS Bildiriler Dergisi</i> 4 (2025), 153-165. https://doi.org/10.55709/tsbsdergisi.603

The Case of Recitations in Work of Senaullah Panipati (Tafsîr al-Mazharî)

Ali Lateef Hammoodi

 <https://orcid.org/0009-0000-8237-6711> | ali81.lateef42@gmail.com
Ph.D. Student, Bolu Abant İzzet Baysal University, Bolu, Türkiye

Abstract

A nation can only develop and improve with its scholars and scholars and with the appreciation and admiration of these scholars and the display of their virtues and positions. Therefore, it is necessary to direct the spotlights to Imam Al-Mazhari and his methodology, who is a unique scholar and a great jurist and who also has a very strong depth in every field of religious sciences, especially in the sciences of tafsir and jurisprudence. The author's work "Tafsir al-Mazharî" is one of the most beautiful works written in the field of tafsir because it includes a wide variety of sciences. Some of its prominent privileges make the work different from others. This tafsir contains a lot of exquisite and valuable information that will reveal the imam's path and method in every field of science, and there is a need for researchers who will compile and collect this scattered information and focus on the aspects of recitation. Especially when we see that the biography books are content with mentioning only his name, nicknames and the names of his works and do not give much information about his family and the environment in which he was raised, the desire for this subject has increased even more. In the study; the journeys of the imam on the path of knowledge, his teachers, students, works and his school of jurisprudence are mentioned, then his commentary is introduced and the reasons for writing this commentary are mentioned. Later, in the author's commentary; The author's way and method in his interpretation have been discussed, such as mentioning the reasons for revelation, addressing linguistic aspects, citing poems as evidence, taking grammatical rules as evidence, his interest in procedural issues, giving importance to the degrees of authenticity and weakness of hadiths, touching upon the main reasons for disagreement in jurisprudential issues, addressing the issues of ijma and unanimity, mentioning the lexical and terminological meanings of words, touching upon different issues in the interpretation of the verses of rulings, making choices between jurisprudential opinions, mentioning abrogated and abrogated in the verses of rulings, and again including the views of the scholars before him in the interpretation of the verses of rulings. Also, in this study, since it is related to the science of recitations, Imam Mazhari gave great importance to the science of recitations in the interpretation of verses, and he dealt with making choices between recitations and the criteria on which this choice is based. Due to the importance of the science of recitations and its relationship with the interpretation of the Quran, this study examines the life of this valuable scholar and his journey in the search for knowledge, his teachers and students; because the contributions of this great scholar to this science are great. It is necessary to define this science and explain the differences and development of recitations, the effect of recitations on interpretation and the definition of some terms. For example: The differences between recitation and narration, path and surface and the definition of some terms specific to this science, the categories of recitations in terms of acceptance of recitations and the categories of recitations in terms of interpretation and the wisdoms arising from the differences of recitations should be addressed.

Keywords

Tafsir, Recitations Differences, Rivayah, Qiraat, Mufasssir, Tafsir al-Mazhari.

Ethical Statement	This article is the revised and developed version of the unpublished conference presentation entitled “The Case of Recitations in Work of Senaullah Panipati (Tafsir al-Mazhari)” at the 4th Turkish Symposium of Social Science. This article is the revised and developed version of conference presentation entitled “The Case of Recitations in Work of Senaullah Panipati (Tafsir Al-Mazhari)”, orally delivered at the 4th Turkish Symposium of Social Sciences.
Type	Article
Received	2024-08-08
Accepted	2025-01-05
Published	2025-01-15
Category	Art & Humanities, Philosophy - Logic
Research Area	Tafsir
Subject	Differences in Qiraat
Conference	:
Title	4th Turkish Symposium of Social Sciences
Web	https://sempozyum.okuokut.org/tsbs/article/view/603
Location & Date	Online - August 26-31, 2024
Sponsor	Ankara Yıldırım Beyazıt University; Oku Okut Association
Proceeding Session	Session 7 - August 27, 2024, Tuesday 21:00 - 22:10
Copyright	© 2025 Ali Lateef Hammoodi. The author retains the copyright and provides the publisher with a proper license to publish.
License	
Publisher	Oku Okut Press
Citation	Hammoodi, Ali Lateef. “The Case of Recitations in Work of Senaullah Panipati (Tafsir al-Mazhari)”. <i>TSBS Proceedings Journal</i> 4 (2025), 153-165. https://doi.org/10.55709/tsbsdergisi.603

Giriş

Kur'ân-ı Kerîm'in inzâliyle beraber âyetlerdeki murad-ı ilâhîyi anlama gayreti ilâhî kitabın o dönemin muhatabı olan sahâbelerden başlayarak her dönemde sürmüştür. Bu bağlamda, çeşitli kabilelerden oluşan Arap toplumunun dil yapısı dikkate alınmış; vahyin son dönemlerinde¹ Hz. Peygamber'den rivayet edilen "...Kur'ân, yedi harf üzere nâzil olmuştur"² hadisi sayesinde, farklı kabilelerden gelen bireyler, kendi dillerine uygun üslupla Kur'an'ı okuma fırsatı bulmuş ve onun anlamını kavrama çabası içinde olmuşlardır.³

Yukarıda belirtilen hadise dayanarak, sahabe, Hz. Peygamber'den öğrendiği kıraati, fetihler sonucunda farklı coğrafyalardaki Arap ve Arap olmayan Müslümanlara öğretmiştir. Ardından, kıraat ilminin daha geniş alanlara yayılmasında tâbiûn nesli önemli bir rol üstlenmiştir. Zira fetihlerle genişleyen İslam topraklarında, insanların kendilerine özgü kurallara sahip olan Kur'an'ı bu ruhsat doğrultusunda öğrenmelerinde tâbiûn neslinin çabaları iyi bilinen bir gerçektir. Hatta bu nesil, buldukları bölgelerin kıraat birikiminin oluşumunda belirleyici bir etkiye sahip olmuştur.⁴

İlahi bir izin olan "yedi harf" ruhsatı, getirdiği kolaylıkların yanı sıra, sahte kıraatlerin ortaya çıkmasına da zemin hazırlamış ve kıraat ilmi alanında tam bir kargaşa durumu oluşturmuştur.⁵ Sonuç olarak bu alanda "imam"⁶ niteliğine sahip kıraat âlimleri tarafından kendine özel şartlar⁷ çerçevesinde kıraatler belirli bir sayıyla⁸ tahsis sınırlandırılmıştır. Bu ruhsatın sonucunda kıraat farklılıklarının, Kur'an'ın mana zenginliğini ortaya koymada ve farklı fikhî ve kelâmî hükümlerin çıkarılmasında önemli bir rol

¹ Mehmet Dağ, *İhticâc Bağlamında: Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2011), 34.

² Ubey b. Ka'b'tan rivayet edildiğine göre Cebraîl, Rasûlullah'a gelerek "Allah, ümmetine Kur'ân'ın tek harf üzerine okumanı emrediyor" diye bildirince Rasûlullah "Allah'ın affını ve mağfiretini diliyorum" diye dua etmiş. Bunun üzerine "Allah, ümmetine Kur'ân'ı iki harf üzerine okumanı emrediyor" diye bildirince Rasûlullah "Allah'ın affını ve mağfiretini diliyorum. Ümmetimin buna gücü yetmez" diye buyurmuş. En nihayetinde "Allah, ümmetine Kur'ân'ı yedi harf üzerine okumanı emrediyor. Hangi harf ile okurlarsa isabet etmişlerdir" diye bildirilmiştir. Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc, *Sahîh-i Müslim*, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1991), "Salâtü'l-Müsâfirîn", 274 (1/562). Konuyla ilgili rivayetler için bk. Abdurrahman Çetin, *Kur'an-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010), 44-90.

³ Ahmet Arif Akbaba, *İbn Cüzeyy'in Et-Teshîl li 'Ulûmî't-Tenzîl Adlı Tefsîrinin Ferşu'l-Hurûf Açısından Değerlendirilmesi* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 1.

⁴ Mesela Kûfe bölgesi kıraatine mushafın istinsahından önce İbn Mesûd yön vermişken sonraki süreçte ise tâbiinden olan Abdurrahman es-Sülemî'nin kıraati etkili olmuştur. Bk. Mehmet Emin Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlimi* (Ankara: OTTO, 2016), 30.

⁵ Ebû Bekr Ahmed b. Müsâ b. El-Abbâs İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a fi'l-kirâât*, thk. Şevkî Dayf (Kâhire: Dâru'l-Maârif, ts.), 45; Mehmet Dağ, *İhticâc Bağlamında: Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2011), 284-290

⁶ İbn Mücâhid bu alanda kalem oynatan ulemayı "İmam", "Hafız" ve "Mübtedî" şeklinde üçlü tasnife tâbi tutmuştur. Geniş bilgi için bk. İbn Mücâhid, *Kitâbu's-seb'a*, 45-46.

⁷ Mekî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne an me'âni'l-kirâât*, thk. Abdülfettâh İsmail Şilbî (Kâhire: Dâru Nahda, 2010), 43; Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kirâati'l-aşr* (Beyrut: Dâru'l- Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 1/9.

⁸ Kıraatlerin muayyen sayılara tahsisi için bk. Maşalı, *Kıraat İlimi*, 48-97.

oynaması nedeniyle müfessirler bu ilmi göz ardı etmemiş, kıraat farklılıklarının bulunduğu ayetlere yeni yorumlar ve açıklamalar getirmişlerdir. Sonuç olarak, bu durum müfessirlerin eserleri için vazgeçilmez bir anlamlandırma boyutu haline gelmiştir.⁹

1. Araştırmanın Önemi

Çalışmanın önemi, Kıraat ve Mazharî Tefsiri gibi iki önemli konu ile alakalı olmasından kaynaklanmaktadır. Çalışma, kıraat farklılıklarının Mazharî tefsirinin üzerindeki etkisini ve mütevatir sahih kıraatler ile tefsir yorumlarında onlardan nasıl istifade edilebileceğini incelemektedir. Ayrıca çalışmada, tefsir türleri arasında yer alan ancak bazen gözden kaçırıldığımız Kur'an'ın Kur'an ile tefsirini ve Kur'an'ın sünnet ile tefsirini ve çok dikkat edilmeyen Kur'an'ın sahabe-i kiramın sözleriyle tefsirini de uygulama fırsatı bulunmuştur. Buradan hareketle kıraat farklılıkları ve onların Mazharî tefsiri üzerindeki etkisi konusunun çalışılmasının önemi ortaya çıkmıştır.

2. Araştırmanın Amacı

1. Kur'an-ı Kerim ayetlerini anlama, tefekkür ve tedebbür etme.
2. Kıraatlerin tefsir alanında çok önemli bir kaynak olması nedeniyle, kıraat farklılıklarının önemini ve bu farklılıklara duyulan büyük ihtiyacı açıklamak.
3. Eserde kıraat farklılıklarına da dikkat çekici oranda değinildiğinin önemine vurgulamak.
4. Kıraatlerin anlamlarını, sebepleri ve nedenleri ile delillerini açıklamak suretiyle Kur'an'ın farklı icaz yönlerini ortaya çıkarmak.
5. Birden fazla vecihle okunan ayetlerin anlamını, izah edip açıklamak ve yorumlamak amaçlanmıştır.

3. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada aşağıda belirtilen iki yöntem izlenmiştir:

1. Kıraat anlayışı, kıraat ihtilafları ve gelişimi, on kıraat (kıraatü aşara) ve râvileri ve kıraat ihtilaflarının Mazharî tefsirine etkisi hakkında teorik bir çalışma yürütülmüştür. Bu süreçte Kur'an ilimleri (ulumu'l-Kur'an), tarih, biyografi kitapları ve gerekli diğer kaynaklara başvurulmuştur.

2. Çalışmada tümevarım yöntemi kullanılmıştır. Bunun için aşağıdaki sıralama takip edilmiştir.

a) Ele alınan ayetlerle alakalı "Ayet hakkındaki kıraat rivayetleri" başlığı altında sadece on meşhur kıraatin (kıraati aşere) mütevatir rivayetleri esas alınmış ve diğerleri değerlendirilmemiştir.

b) Kıraat alanındaki ihtilaflar ve türleri; ayetin anlamını açıklayıp teyit etmesine ya da anlamı genişletmesine ve derinleştirmesine ya da problemi gidermesine ya da âm manayı has yapmasına ya da mutlak anlamı sınırlandırmasına ya da mücmel manayı

⁹ Ömer Başkan, *Anlamı Etkileyen Kıraat Farklılıklarının Tevcihi -el-Muharraru'l Veciz Örneği-* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2015), 10.

detaylandırmasına göre açıklanmıştır. Ayrıca ihtilafın birlikte değerlendirilme imkânının bulunmasına rağmen lafız ve manada birlikte olmasına göre değerlendirilmiştir. Bu son kısım kıraatlarda en çok mana ihtilafının bulunduğu ya da bir yönden birlikte değerlendirme imkânı olmayan lafız ve mana ihtilafının bulunduğu bir yönden de her mananın bağımsız olarak sıhhatinde birlikte değerlendirildiği kısımdır. Bu durumda her iki anlam da birbirinden bağımsız ayet makamında değerlendirilmektedir. Aynı zamanda ihtilaf, akidevi ya da teşrii yönden önemli etkisine ya da kuralları yumuşatması yönüyle tefsirde ortaya çıkan yorumlara ya da metne yorum ve tahlil getiren dilsel yönlendirmelere binaen onu ayrıcalıklının en önemli noktaları incelenmiştir.

4. Senâullah Pânîpetî ve et-Tefsîrû'l-Mazharî Eseri

Hindistan kıtası, İmam Mazharî gibi eşsiz âlimler ve güzide müfessirler yetiştirmiştir. Öyle ki bu şahsiyetler geride ilgi ve alaka gösterilmesi ve araştırılması gereken bir miras bırakmışlardır. İmamın metodunu incelemeye başlamadan, ilk önce biyografi ve şahsiyetini ve izlediği bilimsel yol ve yöntemi tanımamıza yardımcı olacak yetiştirdiği çevrenin incelenmesi gerekmektedir.

Müellifin adı; Muhammed Mevlevi Senâullah olup kendisine “zamanın Beyhakî'si” lakabı verilmiştir.¹⁰ Ayrıca ona “Alemül hüdâ”¹¹ (el-Hasenî, 1970, s. 924) denilmiştir. Kendisi Osmanî, Hanefî, Mazharî¹²(Cân-ı Cânân Mazhar'a nisbet edilir), Pânîpetî müceddidi olarak tanınır. Hicri 1143 ya da 1142 yılında doğmuş ve hicri 1225 yılı Recep ayının başlarında kendi memleketi Pânîpet'te¹³ vefat etmiştir. Ayrıca kendisinin 1216 yılında vefat ettiğini söyleyenler de olmuştur.¹⁴

Biyografi kitapları onun hakkında adı, lakabı ve eserleri gibi az miktarda bilgiyi aktarmakla yetinmişlerdir. Ailesi ve yetiştiği ortamla alakalı ise çok az şey bilinmektedir. Sadece onun Pânîpet şehrinde yetiştiği ve ilmini de bu şehrin âlimlerinden almaya başladığı bilinmektedir. Yedi yaşında Kur'an-ı ezberlemiştir. Kendisi, bol ibadet ve zikirle meşgul olması ile tanınmıştır. Öyle ki kendisinin ilmi çalışmalarının, kitap telifinin ve talebe yetiştirmesi gibi yoğun işlerinin yanında her gün yüz rekât namaz kıldığı ve Kur'an'dan yedi hizb okuduğu aktarılmıştır.¹⁵

Mazharî 12.yy'da Hindistan'da yaşamıştır. Yaşadığı dönem, durgunluk ve çöküşün başladığı, İslam toplumuna hevâ ve heveslerin sızdığı, çok sayıda yabancı örf ve âdetin bu toplumda yayıldığı, yöneticilerin eğlence ve servet edinmekle meşgul olduğu, toplumun birçok kesiminde işsizlik ve ataletin hüküm sürdüğü, çoğunluğun sultanın yan- daşlarına muhabbet beslediği bir dönem olmuştur. Bunların yanında diğer tarafta bir

¹⁰ Bu lakabı kendisine fıkıh ve hadis ilimlerindeki derinliği nedeniyle hocası Abdulaziz b. Veliyyullah ed-Dihlevî vermiştir. Bkz. Abdulhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-Havâtır*, 7/942

¹¹ İkinci lakab ise kendisine diğer hocası Mîrzâ Cân-ı Cânân Mazhar tarafından verilmiştir. Bkz. Abdulhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-Havâtır*, 7/942

¹² Bu lakapla kendisin Mîrzâ Cân-ı Cânân Mazhar'a nisbet edilir. *Tefsîrû'l-Mazharî*

¹³ Hasenî, *Nüzhetü'l-Havâtır*, 7/942, el-Babani, *Hedîyyetü'l-Arifîn*, 2/353-354, Tâhir, *Neylû's-sairin fî tabakati'l-müfessirin*, 408

¹⁴ Babâni, *Hedîyyetü'l-Ârifîn*, 2/353

¹⁵ Babâni, *Hedîyyetü'l-Ârifîn*, 2/353

kısım halk arasında da hurafeler yayılmış ve evliyaları takdis ve tazim, onları tanrılaş-tırma seviyesine çıkmıştır.¹⁶

Genel olarak denilebilir ki müellifin yaşadığı çağ, karışıklıkların, yolsuzlukların, çal-kantıların yaşandığı ve fitnelerin, devrimlerin, ayaklanmaların ve savaşların birbirini takip ettiği ve emniyet ve istikrarın kaybolduğu bir çağ olarak kendini göstermektedir. O dönemde hâkim olan koşullar, tüm siyasi, idari, ahlaki, sosyal ve itikadî açılardan büyük ölçüde dibe vurmuş ve çöküş ve bitişin son noktasına ulaşmıştır. İşte düşülen bu durum İslam ülkelerinin çöküşü ve Müslüman toplumların düşüşü için riskli, üzücü ve acı verici bir aşamadır. Ancak bu üzücü hadiseler imamı çalışmaktan alıkoymamış ve tedris ve telif gibi işlerle İslam'a hizmet etmekten geri bırakmamıştır.¹⁷ Kendisi bu ça-lışmalarını Müslümanları savunma ve İslamî kimliklerini muhafaza etme adına bir araç olarak kullanmıştır. Onun bu çalışmaları farklı alanlarda yaklaşık otuz kitabın telifini netice vermiştir.¹⁸

İmam Mazharî, seleflerinin âdeti üzere tasavvufi bir ortamda neşet etmiş, tasavvufi eylemler kendisine telkin edilmiş, ülkede bilinen dört tasavvuf yolunu öğrenmiş, bu yolda derinleşmiş ve bu tarikatların usul ve fûrûsunu derinlemesine öğrenmiş, ardın-dan Hindistan'da yaygın olan tarikatlardan etkilenmiş ve Nakşibendi tarikatının Mü-ceddidiyye¹⁹ (el-Hasenî, 1970, s. 924) kolunun şeyhi olmuştur. Bu durum onun tefsirine yansımış ve imamın tasavvuf yönü Tefsîrû'l-Mazharî adlı eserinde açıkça kendini gös-termiştir.

Mazharî ilim elde etme yolunda çok seyahat etmiştir, ancak biyografi yazarları Delhi seyahati dışındaki seyahatlerine yer vermemiştir. Müellif burada allâme Dih-levî'ye talebe olmuş ve kendisinden hadis ve fıkıh dersleri almıştır. Ardından memle-ketine dönmüş ve hayatının sonuna kadar ilmin yayılması, husumetlerin bertaraf edil-mesi için çalışmış ve kendisine sorulan fetvalara cevap vermiştir.²⁰ (en- Nedvî, 1970, s. 210)

Bu bölümde Mazharî'nin ahkâm ayetlerini tefsirde izlediği metot ve yöntem ele alı-nacaktır. Ahkâm ayetlerinin incelenmesinin sonunda Mazharî'nin bu konuda izlediği metot aşağıda ele alınan başlıklar altında incelenebilir.

Senâullah Pânîpetî, et-Tefsîrû'l-Mazharî eserini, şeyhi Mirza Mazhar-ı Cân-ı Cânân'ın 1195/1781 senesinde vefatından sonra kaleme almaya başlamış ve 1208/1793 senesinde tamamlamıştır.²¹ Bu durumda bizlere gösteriyor ki tefsir yaklaşık 12-13 yıl gibi bir zamanda tamamlanmıştır. Pânîpetî, tefsirinde Âl-i İmrân sûresinden itibaren bazı sûrelerin tefsirinin sonuna ne zaman bittiğini eklemiştir.²²

Mushaf tertibine göre Fatiha sûresinden başlayıp Nâs sûresine kadar bütün ayetle-rin tefsirini ihtiva eden on/yedi ciltlik bir eserdir. Tefsirin mukaddimesinde ulûmu'l-Kurâna dair bilgilere yer verilmemiştir. Bu bilgiler, ayetler tefsir edilirken yeni geldikçe

¹⁶ Siyâlkûtî, *ed-Dihlevî*, 60

¹⁷ Siyâlkûtî, *ed-Dihlevî*, 54-56

¹⁸ Siyâlkûtî, *ed-Dihlevî*, 85-88

¹⁹ Hasenî, *Nüzhetü'l-Havâtır*, 7/942

²⁰ Nedvî, *el-Mektebetü'l-Kur'aniyye fi'l-Hind*, 210

²¹ Pânîpetî, *Tefsîrû'l-Mazharî*, 6/353.

²² Âl-i İmrân Sûresi'nin h.1197 yılında tamamlandığı yazmaktadır. Pânîpetî, *Tefsîrûl-Mazharî*, 1/613.

ele alınmıştır. Eserin, bizim kullandığımız baskısı, İbrahim Şemseddin'in tahkikinden geçmiş olan 2007 yılında, "Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye" tarafından Beyrut'ta basılan (1.baskı) nüshasıdır. Elimizdeki nüsha: bir takdim yazısı, müellifi tanıtan bir sayfalık metin, beş sayfalık bir mukaddime ve yarım sayfalık müellif mukaddimesi ile başlamaktadır. Daha sonra Fatıha sûresine giriş yapılmaktadır. Bazı nüshalarla ilgili cildin ne başında ne sonunda fihrist olmadığı belirtilmesine rağmen, bizim kullanmış olduğumuz nüshada cilt sonlarında sûrelerin ve ayetlerin yerlerine açık şekilde işaret eden, sayfa numaralarının belirtildiği fihrist konulmuştur.²³

Pânîpetî, tefsire dair yapmış olduğu nakillerinde، قال بعض المفسرين، فقال قوم، قال أهل العلم، قال جماعة من أهل التفسير، وقال أكثر المفسرين، قال أحد من المفسرين، قال أهل التفسير şeklinde ifadeler²⁴ kullanarak, kaynağı net olarak ifade etmediği görülmüştür. İlgili konudaki görüşleri naklettikten sonra، والحق عندي قلت تاويل الحديث، والصحيح عندي،

şeklinde kendi tercihini de belirtmektedir.²⁵

Pânîpetî kıraatleri belirtirken mütevâtir kıraatleri zikretmeye özen göstermektedir. Bazen Abdullah İbn Mesûd, Übey b. Ka'b, Abdullah İbn Abbas gibi sahabelerin kıraatlerinden²⁶ de alıntılar yaptığı olmaktadır. Kur'ân'da bulunan kelimelerin harflerindeki farklı şekildedeki okumalar, et-Tefsîrül-Mazharî'de de çok defa işlenmiştir. Pânîpetî'nin Kur'ân kelimelerinin harflerinde bulunan farklılıkları zikretmede, iki ana gaye üzerinde olduğu görülmektedir. Bu gayelerden birincisi okuyucuya kelimenin harfinde farklı bir kıraat veçhinin bulunduğuna işaret etmek; ikincisi ise harf farklılıklarına dayalı olarak ayetin manasının değiştiğine dikkat çekmektir. Bazen kıraat farklılıklarıyla ilgili bir kıraat kitabını andırırçasına izahatlar yapmıştır.²⁷ Pânîpetî'nin kıraat farklılıklarını zikrederken mütevâtir kıraatler arasında tercih açıktan tercih yapmayı doğru bulmadığı²⁸ müşahede edilmiştir.

Pânîpetî'nin üzerinde durmak istediği asıl gayenin Kur'ân kelimelerinin harfinde meydana gelen kıraat farklılıkları sebebi ile mananın değişmiş olmasıdır. Bu kıraat farklılıklarına kelime, harf vb. yapılar itibarı ile değinilmiştir. Bazen bu durum, harflerin kökünde meydana gelen değişiklikleri ifade ederken, bazen de vezin olarak ortaya çıkan değişiklikleri ifade etmektedir. Kıraat farklılıkları bazen fail ya da meful üzere bina edilmesi şeklinde bir değerlendirilmeye tabi tutulur. Yine bu durum, bazen de kelimenin tekil-çoğul okunmasıyla ilişkilidir. Bütün bu farklılıkları göz önünde bulduğumuzda, Pânîpetî, zikredilen kıraat farklılıkları üzerinden manaya olan etkisini ön plana çıkarmayı hedeflemiştir.

Pânîpetî, kıraatlerle ilgili vecihleri zikrederken, Medîne imamları Nâfi' ve Ebû Ca'fer; ikisi aynı vecih üzereyse "قرأ أهل المدينة"²⁹ da "قرأ المدنيان"، Nâfi', İbn Kesîr ve Eû

²³ Cilt ve sûre sonlarına müracaat ediniz. Pânîpetî, *Tefsîrül-Mazharî*, 1/614, 2/262, 430, 526, 3/127, 444, 500, 4/515, 6/529.

²⁴ Pânîpetî, *Tefsîrül-Mazharî*, 2/60, 61, 62, 75.

²⁵ Pânîpetî, *Tefsîrül-Mazharî*, 1/60, 68.

²⁶ Pânîpetî, *Tefsîrül-Mazharî*, 1/125-126.

²⁷ Pânîpetî, *Tefsîrül-Mazharî*, 1/63.

²⁸ Pânîpetî, *Tefsîrül-Mazharî*, 1/15.

²⁹ Pânîpetî, *Tefsîrül-Mazharî*, 1/85.

Ca'fer kıraati için “قراءة الحرمين”, İbn Âmir'in okuyuşunu zikrederken “قرأ أهل الشام” ifadelelerini tercih ettiği görülmüştür.³⁰ Kûfi imamların okuyuşlarını belirteceği zaman “قرأ الباقون”³¹ gibi ifadeler kullanılmaktadır. Bazen de önceden isimleri geçen iki imam için “قال كلاهما”³² ifadesini zikretmektedir. Gerekli gördüğü durumlarda imamları tek tek zikretme yoluna da gittiği görülmüştür. Kalan imamları zikretmek için ekseriyetle الباقون، والأخرون kelimelerini³³ tercih etmiştir.

İmam Mazharî tefsirinde kıraatlara geniş yer vermiş ve fikhî meselelerin tercihinde bunu ayırt edici bir özellik olarak değerlendirmiştir. Kur'an lafızlarında kurrâların görüşlerine önem verdiği ve aynı zamanda bu kıraatları fikhî meselelerin anlaşılmasında kullandığı görülmektedir. Bu konuya örnek olarak Mazharî'nin hayız olan kadının yıkanmadan önce kestiği kurban hakkındaki görüşü verilebilir. (قَالَ هُوَ) وَيَسْئَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ (أَذَىٰ) فَأَعْتَرِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطْهُرْنَ “Sana kadınların ay halini sorarlar. De ki: O, bir rahatsızlıktır. Bu sebeple ay halinde olan kadınlardan uzak durun. Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın.” Mazharî (يَطْهُرْنَ) kelimesinin şeddeli ya da şeddesiz kıraatı hakkındaki ihtilafları zikretmiş ve şöyle demiştir: “Asım, Ebû Bekir, Hamza ve Kâsânî ta ve ha harflerini şeddeli diğerleri ise ta harfini cezimli ve ha harfini de şeddesiz ötreli okumuşlardır.³⁴ İmam Mâlik ve Şâfiî'ye göre her iki kıraatın da anlamı aynıdır.³⁵ Onlara göre hayız olan kadının hayız kanı kesildikten sonra temizlenmeden kurban kesmesi caiz değildir. Ebû Hanîfe ise bu konuda şöyle der: Şeddesiz kıraatın anlamı hayızdan temizleninceye ve hayız kanı kesilinceye kadar manasında olup bu kıraata göre kan kesildikten sonra ve yıkanmadan önce kurban kesmesi caizdir.”³⁶ Başka bir örnek de abdestle alakalı ayette ayakların yıkanmasının hükmü ile ilgili görüşüdür: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ) “Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalktığınız zaman yüzlerinizi, dirseklerinize kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedip, topuklara kadar ayaklarınızı da (yıkayın).” Mazharî şöyle demiştir: “(وَأَرْجُلَكُمْ) kelimesinin harekesini Nâfi, İbn Âmir, Kâsânî, Yakup ve Hafs, eller kelimesine atıf yaparak üstün okumuşlardır. Geri kalanlar ise civarlık ilişkisinden dolayı kesreli okumuşlardır.³⁷ Ayaklar kelimesinin, eller kelimesine atıf olması ve ayaklar kelimesinin baş kelimesine atfının mümkün olmaması yönüyle ve ayrıca hadislerde geçen açıklamalar ve ortada atıf vavının bulunmasından kaynaklı civar ilişkisinden dolayı harfin kesre olarak okunmasına dair icma nedeniyle bu ayet ayakların yıkanmasının vacip olduğuna delalet eder.”³⁸ Kıraattaki bu ihtilaf fakihlerin abdest alırken ayakların yıkanması ve mesh edilmesi konusunda iki farklı görüş ayrılığına düşmelerine neden olmuştur. Birinci görüş: Kelimenin fethalı okunması ayakların yıkanmasının vucûbuna

³⁰ Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, 1/138.

³¹ Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, 1/414, 3/149.

³² Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, 1/83.

³³ Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, 1/16,20,36,59,63,65,77,131, 3/149.

³⁴ İbn Mücâhid, *Es-Seb'a fi'l-Kıraat*, 182

³⁵ Mâverîdî, *Hâşiyetü'l-Adevî*, 2/417., İbn Kudâme, *el-Havi*, 1/216,

³⁶ Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, 1/278

³⁷ İbn Mücâhid, *Es-Seb'a fi'l-Kıraat*, 242

³⁸ Pânîpetî, *Tefsîru'l-Mazharî*, 3/47

delalet eder. Çünkü kelime bu haliyle yüz kelimesine atıf yapılır. Âlimlerin ekseriyeti (cumhur) bu görüşü savunmuştur.³⁹ İkinci görüş: Kelimenin kesreli okunması ayakların mesh edilmesine delalet etmektedir, çünkü kelime bu haliyle baş kelimesine atıf yapılır. Bu görüşü ise Şiilerin İmamiye kolu savunmuştur.⁴⁰

Sadece bu kadar da değil, Mazharî savunduğu görüşü tercih etme amacıyla mütevâtir olmayan kıraatları da delil olarak kullanmıştır ki yazarın tefsirinde bu dikkat çekecek derecede bolca kullanılmıştır. Bu nedenle ayete yeni bir anlam verebilme amacıyla “tefsir kıraatları” olarak adlandırılan bazı kıraatları seleften aktarır. Anne bir erkek ve kız kardeşin miras hakkı konusundaki zikrettikleri buna örnek verilebilir. (*أَمْرًا*)
 (وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا الشُّدْرُ) “Eğer onun bir erkek yahut bir kız kardeşi varsa, her birine altıda bir düşer.” Mazharî bu konuda şöyle demiştir: “Ayette geçen erkek ve kız kardeş kelimeleri ile anne bir erkek ve kız kardeşin kast edildiği konusunda görüş birliğine varılmıştır. Buna Übey ve Sa’d b. Ebi Vakkas’ın kıraatları delalet eder. Beyhaki⁴¹ ravinin, Sa’d b. Ebi Vakkas’ın (وله أخ أو أخت من أم) eğer onun anne bir, bir erkek yahut bir kız kardeşi varsa, şeklinde okuduğunu zannediyorum dediğini aktarmıştır. Ebû Bekir b. el-Münzir de Sa’d’ın Sa’d b. Ebi Vakkas’dan bunu rivayet etmiştir. Zemahşeri de ondan ve Übey b. Kâ’b’dan aynı görüşü aktarmıştır. İbn-i Mesûd’un da bu şekilde okuduğu rivayet edilmiştir. Hafız b. Hacer ise İbn Mesud’tan böyle bir rivayet görmedim demiştir. Yukarıda geçenlerin ardından, isnadı sahih olması halinde usulde⁴² İmam Şâfiî’nin⁴³ hilafına Ebû Hanîfe’nin⁴⁴ de görüşüne göre mütevâtir olmayan kıraatle amel etmenin caiz olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç

Kur’ân’ın indirilmesiyle birlikte, âyetlerin ilâhî murâdını anlama çabası, sahâbe neslinden itibaren her dönemde önemini korumuştur. Tarihsel olarak incelendiğinde, Kur’ân’ın ilk dönemlerinde yalnızca Kureyş lehçesine dayalı bir okuyuş biçimi gözlemlenmiş, nübüvvetin Mekke dışına yayılmasıyla Kureyş lehçesi dışındaki lehçelerin dikkate alınması zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu durum, farklı kabilelerin dil yapılarını göz önünde bulundurmaya gerektirmiştir. Hz. Peygamber’in “Kur’ân, yedi harf üzere nâzil olmuştur. Hangisi kolayınıza geliyorsa onunla okuyunuz.” hadisi, bu çerçevede önemli bir referans sağlamıştır. Sahâbe, Hz. Peygamber’den edindikleri kıraati, fethe-dilen coğrafyalardaki Arap ve Arap olmayan Müslümanlara öğretmiş, tâbiîn nesli de kıraat ilminin geniş coğrafyalara yayılmasında kritik roller üstlenmiştir. Bu nesil, İslam’ın yayıldığı bölgelerde Kur’ân’ı anlama çabalarını özveriyle desteklemiş ve kıraat müktesebatının oluşumunda öncü bir rol oynamıştır.

Bu çalışmada, Kur’ân’ın kıraat farklılıkları ve bu farklılıkların tefsir geleneğindeki

³⁹ Mâverdî, *el-Havi*, 1/123, İbn Kudâme, *El-Muğnî*, 1/98

⁴⁰ Hallî, *Şerâi’u’l-İslâm*, 2/542

⁴¹ Beyhaki, *Es-Sünenü’l-Kübrâ*, bab: *el-Mevaris, farzu’l-ihva ve’l-ahavat lil-üm*, 6/379 (12322), İbn Hacer ithafî’l-Mehra konusunda “Mevkuf” demiştir, 5/149

⁴² Pânîpetî, *Tefsîru’l-Mazharî*, 2/34

⁴³ em’ânî, *Kavati’u’l-Edille fi’l-Usul*, 1/414

⁴⁴ İbn Emir Hac, *et-Takrir ve’t-Tahbir*, 2/216

önemi üzerine odaklanarak, Senâullah Pânîpetî'nin et-Tefsîru'l-Mazharî adlı eseri incelenmiştir. Pânîpetî'nin işârî yönü ve kıraat farklılıklarına verdiği önem, tefsir geleceğinde kıraat ilminin ne denli mühim olduğunu göstermektedir. Kıraat farklılıklarının Kur'ân'ın zenginliğine ve anlam derinliğine katkı sağladığı tespit edilmiştir. Bu bulgular, Kur'ân'ın yorumlanması ve anlaşılması sürecinde kıraatın önemini vurgulamakta ve bu alanda daha fazla araştırma yapılması gerektiğini teşvik etmektedir.

Senâullah Pânîpetî'nin yaşadığı dönemin tarihsel ve kültürel yapısı, bölgedeki siyasi olaylar ve İslam'ın yayılma süreci de detaylı bir şekilde değerlendirilmiştir. Bu dönem, onun düşünce yapısını ve eserlerine yansıyan sosyal ve siyasi dinamikleri anlamak için kritik bir zemin sunmaktadır. Özellikle Şâh Veliyyullah Dihlevî'nin çalışmaları, Pânîpetî üzerindeki etkileri açısından önem arz etmektedir. Pânîpetî, talebe yetiştirme ve eser telifi gibi faaliyetlerinde, bölgedeki tasavvufî hareketlerin etkisinde kalmış ve bu etkiyi eserlerine yansıtmıştır. Nakşibendiyye Müceddiyye tarikatının bir mensubu olarak, bu bağlamda tefsir ve diğer eserlerindeki içerik ve yaklaşımlarının şekillenmesine katkıda bulunmuştur.

Pânîpetî'nin eğitim hayatı, ailesi ve hocaları da detaylı bir şekilde incelenmiştir. Hindistanlı bir mutasavvıf, müfessir, fakih ve ilim adamı olarak tanınan Pânîpetî'nin yaşamı, miladi 18. yüzyılın ikinci çeyreğinden 19. yüzyılın başlarına kadar sürmüştür. Babası ve ailesi hakkında bilgi verilirken, onun Hanefî mezhebine bağlı olduğu ve Nakşibendî tarikatına mensup olduğu vurgulanmıştır.

Pânîpetî, tefsirinde rivayet ve dirayet ilimleri ile ilgili bilgilere geniş yer ayırmıştır. Kur'ân kıraatlerine ve sünnetten gelen verilere dair sahabe ve tâbiîn görüşlerini aktarırken, rivayetlerin sıhhatini öncelemiştir; sahih olmayan rivayetlerde kaynak belirtmiştir. Eserin hem rivayet hem de dirayet yönleri güçlüdür. Pânîpetî, yaptığı nakillerin sonunda kendi görüşlerini de ifade etmiş, rivayetlere eleştirilerde bulunmuştur. Ayetlerin tefsirinde, sebab-i nüzul rivayetlerine yer vermeye gayret etmiş ve sûreler ile ayetler arasındaki uyuma dikkat çekmiştir. Ancak, ayetler topluca değil, bireysel olarak tefsir edilmiş; başka ayetlerden alıntı yapıldığında ilgili ayetin Kur'ân'daki yerine değinilmemiştir ki bu durum hafız olmayanlar için sorun teşkil edebilir. Yeni baskıda bu durum düzeltmeye çalışılmıştır.

Senâullah Pânîpetî'nin et-Tefsîru'l-Mazharî adlı eseri, Kur'an'ın kıraat farklılıklarının anlam üzerindeki etkilerini anlamak için önemli bir kaynaktır. Pânîpetî, kıraat farklılıklarını ve bunların manaya etkilerini detaylı bir şekilde incelemiş, kıraatlerin usûl ve ferşî değerlendirmelerine önem vermiştir. Pânîpetî'nin tefsir metodolojisi, klasik tefsir geleneğinin izlerini taşımakta; metinlerinde farklı görüşleri aktarırken kaynakları bazen net, bazen de belirsiz bir şekilde ifade ettiği gözlemlenmiştir. Kıraat farklılıklarının kelimenin manasını nasıl etkilediğine odaklanmış ve farklı kıraatler arasında tercih yapmamıştır.

Kaynakça | References

- Babânî, İsmâil b. Muhammed Emin b. Mir Selim. *Hediyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin*, İstanbul: El-Behiyye Matbaası, 1951.
- Beyhakî, Ahmed b. El-Hasan b. Ali b. Musa el-Hüsrevciirdi. *Es-Sünenü'l-Kubrâ*. nşr. M. A. Ata, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Cessâs, Ahmed b. Ali Ebû Bekir er-Râzi. *El-Fusûl fi'l-Usûl*. Kuveyt: Evkaf Bakanlığı, 1994.
- Hasenî, Abdülhay. *Nüzhetu'l-Havâtır*. Haydarâbâd: Dâiretü'l-maârifî'l-Osmâniyye, 1970.
- İbn Emir Hac, Ebû Abdullah, Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed. (İbnu'l-Muvakkit el-Hanefî). *Et-Takrir ve't-Tahbir ala Tahriri'l-Kemal b. El-Hemmam*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvakküddin Abdullah b. Ahmed b. Muhammed. *El-Muğni Li İbni Kudâme*. Kahire: Mektebetü'l-Kahira, 2010.
- İbn Mucâhid, Ahmed b. Musa b. El-Abbas et-Temimi, Ebû Bekir. *Es-Seb'a fi'l-Kıraat*. Mısır: Dâru'l-Meârif, 1980.
- İbn Teymiyye, Takiyyüddin Ebû'l-Abbas Ahmed b. Abdulhalim. *Mecmûu'l-Fetâvâ*, nşr. A. B. M. B. Kâsım. Medine-i Münevvere: Mucemma' Melik Fahd Mushaf Matbaası, 1995.
- Kâsânî, Alâuddin, Ebû Bekir b. Mes'ûd b. Ahmed El-Hanefî. *Bedâiu's-Sanâi' fi Tertibi's-Şerâi'*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.
- Mâverdü, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed. *El-Hâvi el-Kebir fi Fikhî Mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî*. nşr. Ali Muhammed Muavvad, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.
- Nedvî, Ebû'l-Hasan. *El-Mektebetü'l-Kur'âniyye fi'l-Hind fi'l-Karni's-Sâni Aşara el-Hicri*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2017
- Saîdü, Ebû Hasan, Ali b. Ahmed b. Mükrim. *Haşiyetü'l-Adevî ala Şerhi Kâfiyeti't-Tâlib er-Rabbânî*. nşr. Yusuf eş-Şeyh Muhammed el-Bekâî, Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1994.
- Sem'ânî, Ebû'l-Muzaffer, Mansur b. Muhammed b. Abdulcebbar b. Ahmed el-Merûzi. *Kavâidi'l-Edille fi'l-Usul*. nşr. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmâil eş-Şâfiî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.
- Senâullah, Muhammed. *Tefsiru'l-Mazharî*, nşr. *Gulam Nebi et-Tunusi*. Pakistan: Mektebetü'r-Rüşdiyye, 1992.
- Siyâlikûtî, Muhammed Beşir. *El-İmamü'l-Mecd el-Muhaddis eş-Şah Veliyyullah ed-Dehlevî Hayatühü ve Da'vetühü*. Beyrut: Dâr İbn Hazm, 1999.
- Tâhir, Muhammed b. Yakup Fîrûzâbâdî. *Neylü's-Sâirin fi Tabakâti'l-Müfessirin*. Pakistan: Mektebetü'l-Yemân, 2000.